

Jmenné tvary adjektiv

Romana Votavová

Jmenné tvary

- Kvalitativní adjektiva a trpná přičestí tvoří zvláštní soustavu tvarů specializovaných na fungování v přísudku.
- Podle podoby svých koncovek se nazývají krátké tvary nebo podle svého původu jmenné tvary.
- Z fungování v přísudku vyplývá, že základní gramatická vlastnost adjektiv – shoda se substantivem – se zde realizuje jako shoda v rodě a čísle, ale co se týče pádu je možná pouze s nominativem (podmět je vždy N)
- Protože jmenné tvary mohou mít shodu pouze s jediným pádem, tj. tento jejich tvar nestojí v protikladu k žádnému jinému pádovému tvaru, znamená to, že nemají shodu v pádě.
- Soustavu jmenných tvarů tvoří čtyři tvary – maskulinum, femininum, neutrum a plurál.

Tvoření

2.21 TVOŘENÍ

Jmenné tvary mají vždy (viz však 2.22) kmen totožný se složenými (dlouhými) tvary. Tvoří se tak, že se v maskulinu ke kmeni přidává nulová koncovka, ve femininu koncovka /-a/, v neutru /-o/, v plurálu /-i/.

Tabulka 28

но́вый	нов	новá	ново	новы
/nóv-oj/	/nov-Ø/	/nov-á/	/nóv-o/	/nóv-i/

V pravopisu koncovek se uplatňují běžná pravopisná pravidla: po /k/, /g/, /x/, /ž/, /č/ a /š/ se v koncovce pl píše -u, po /ž/, /č/, /c/ a /š/ a měkkých párových konsonantech se nepřízvučné /-o/ píše jako -e, po měkkých párových konsonantech se tato měkkost znázorňuje písmeny -я, -е, -и:

Tabulka 29

высо́кий:	высо́к	высока́	высоко́	высоки́
све́жий:	све́ж	свежа́	свежо́	свежи́
ры́жий:	рыж	рыжа́	рыже́	рыжи́
си́ний:	синь	синя́	сине́	сини́

Kmen

- Kmen jmenných tvarů je v zásadě fonologicky totožný s kmenem složených tvarů.
- Grafické rozdíly zůstávají v rámci běžných pravopisných pravidel.
- Jediným frekventovanějším případem netotožnosti kmene ve složeném a jmenných tvarech je alternace /n:/ - /n/, tj. zdvojeného /n/ s nezdvojeným. Tato alternace nastává:
 - a) Ve všech jmenných tvarech přičestí minulých trpných: написанный – написан, написана, написано, написаны

- b) Pouze v mužském rodě jmenného tvaru některých adjektiv, zejména takových, která vznikla z příčestí, např.:
- 1. adjektiva z participií:
- увéренный – увéрен, увéренна, увéренно, увéренны
- 2. vlastní adjektiva:
- искýсственный – искýсствен, искýсственна, искýсственно, искýсственны

- Sice se u mnoha adjektiv grafické -нн- chová jako skupina souhlásek, do které se vkládá pohyblivý vokál (цѣнный – цѣнен), zde se však kmen fonologicky nemění.
- Je vidět, že lze na základě složeného tvaru jen těžko určit, kdy nastává střídání /n:/ - /n/, a kdy nikoliv.
- S jistotou se to dá tvrdit jenom pro přičestí minulé trpná, pokud se nestala adjektivy.
- Ve všech ostatních případech je zde situace velmi nepřehledná a nelze dát žádné zevšeobecňující pravidlo, kdy dochází ke střídání ve všech jmenných tvarech, kdy pouze v tvaru maskulina a kdy nenastává vůbec.

Pohyblivé vokály ve jmenných tvarech

- Končí-li kmen adjektiva jistými skupinami souhlásek, vkládá se do takovýchto skupin před nulovou koncovkou, tj. v tvaru maskulin, pohyblivý vokál.

Grafika pohyblivých vokálů

- Grafika pohyblivého vokálu je dána jednoznačně fonematickým okolím:
 - a) Před /k/ a /g/ po tvrdé párové souhlásce a po /x/ se píše o; po měkké párové a nepárové (prakticky pouze po /j/) a po /ž/ se píše e, např. Сладкий - сладок
 - b) Před /n/ po měkkostně párových souhláskách je vždy e, např. Бедный – беден, v jediném případě полный je o (пóлон)

- Po /ž/, /č/ a /š/ se pod přízvukem píše o (смешо́н), bez přízvuku e, např. Вéчный – véчен.
- Po /j/ se píše e (které současně označuje /j/ i pohyblivý vokál), např. Споко́йный – спокóен, pouze ve slově досто́йный se píše u – досто́ин, výslovnost je v obou případech zcela stejná, takže grafika je zde výslovně konvenční.
- c) před ostatními souhláskami se vždy píše e, které se, je-li pod přízvukem, může psát jako ë, např. Хитры́й – хитëр.

- Z hlediska výběru vokálu lze říci, že:
- a) o se píše před /k/, /g/ po párových tvrdých souhláskách a po /x/; před /n/ po /l/ a pod přízvukem i po /s4č/;
- b) e se píše před /k/ po párových měkkých souhláskách, po /j/ a /ž/; před /n/ vždy kromě tvarů полон a смешон (tj. kromě případů po fonologicky tvrdé a pod přízvukem také po foneticky tvrdé souhlásce); vždy před ostatními souhláskami;
- c) u se píše v jediném slově достóин.

Fonologická interpretace pohyblivých vokálů

- Fonologická interpretace pohyblivých vokálů je celkem jednoznačná.
- Pod přízvukem, tj. v pozici maximální diferenciaci je to vždy [o], graficky o nebo ъ, tj. fonologicky /o/, např. Смешо́н, хитѐр, a proto jako /o/ interpretujeme také všechny ostatní případy: fonetická realizace nepřízvučných vložených vokálů této interpretaci ve všech případech vyhovuje лóвок, бѐден, смѐжен atd.

Omezení tvoření (restrikce)

- Jmenné tvary se netvoří od mnoha kvalitativních adjektiv.
- V některých případech se tato omezení týkají určitých zevšeobecnitelných podmínek, jindy jsou to jednotlivé případy. Tak např. Adjektivum рóслый má pouze plurál jmenného tvaru (рóслы), slovo взрослый utvořené od stejného základu má už i tvary feminina i neutra a slovo кислый se stejnou skupinou souhlásek má celý normální soubor jmenným tvarů (кисел, кисла, кисло, кислы). Takovýchto případů však není mnoho.

- Pravidelně netvoří jmenné tvary taková kvalitativní adjektiva, která vznikla z relačních a mají kmen zakončený na /-sk/ (демократический), /-ck/ (дурацкий), /-ov/ (деловой), a některá takováto adjektiva s kmenem na /-n/ (дельный, отборный), /-n,/ (посторонний), dále čtená kvalitativní adjektiva se sufixem /-l/ utvořená od slovesných kmenů (např. бывалый, дохлый, обвислый).

Přízvuk jmenných tvarů

- V oblasti přízvuku jmenných tvarů jsou dva okruhy otázek:
 1. Poměr přízvuku složených a jmenných tvarů
 2. Přízvukové typy jmenných tvarů

Poměr přízvuku složených a jmenných tvarů

- Přízvuk maskulina jmenných tvarů je v absolutně převážné většině případů totožný s přízvukem složených tvarů, bez ohledu na to, zda jmenný tvar má pohyblivý vokál nebo ne, např. НО́ВЫЙ-НОВ, ВЫСО́КИЙ-ВЫСО́К, ЧИСТЫ́Й-ЧИСТ аrod.
- Přízvuk maskulina jmenných tvarů se neshoduje s přízvukem složených tvarů v těchto případech:
- a) u všech adjektiv s přízvučnou koncovkou –ой. Je-li přitom kmen jednoslabičný, musí být přízvuk na této jediné slabice, např. Гу́стой-густ, глу́хой-глух, жи́вóй-жив atd. Jestliže je kmen dvojslabičný nebo jestliže se vkládá pohyblivý vokál (tj. jmenný tvar také bude alespoň dvojslabičný), není jednoznačné pravidlo pro přenos přízvuku. Na první slabiku se přenáší u dvou slov s plnohlasím доро́гой-до́рог, молодóй-мо́лож a u slov больно́й-бо́лен, дурно́й-дурён, смешно́й-смешо́н atd. U adjektiv vzniklých z participií předponových sloves může přízvuk zůstat na předponě (не)развитóй – (не)ра́звит;

- b) u několika adjektiv s přízvukem na kmeni. Jsou to tři slova s plnohlasím голодный-голоден, холодный-холоден, короткий-короток, tři slova s dvojslabičným kmenem (graficky vždy e) весёлый-вёсел, дешёвый-дёшев, зелёный-зелен, čtyři slova s kmenem zakončeným na skupinu /-tr/ вострый-востёр, острый-остёр, шустрый-шустёр, хитрый-хитёр a konečně tři izolovaná slova сильный-силён, смиренный-смирён a умный-умён, dohromady tedy 13 slov;
- c) u zdobnělin utvořených pomocí zdrobňujícího sufixu /-en,k-/ se přízvuk ve jmenném tvaru posouvá o jednu slabiku ke konci kmene, např. Глупенький-глупёнек, лёгонький-лёгонек apod.

Přízvukové typy jmenných tvarů

- Přízvukové typy jmenných tvarů adjektiv se zakládají na rozložení místa přízvuku v jejich čtyřech tvarech – v tvaru maskulina, feminina, neutra a plurál.
- Existují v zásadě tři přízvukové typy:
 - a) Typ se stálým přízvukem na kmene (vzor богатый)
 - b) Typ s přenosem přízvuku na koncovku ve tvaru feminina (vzor целый)
 - c) Typ s přenosem přízvuku na všechny reálné koncovky, tj. v tvarech feminina, neutra a plurálu (vzor хороший). Je však dlouhá řada případů, kde se v jednom nebo dvou tvarech připouští kolísání přízvuku.

Jednotlivé přízvukové typy nesouvisejí s žádným slovotvorným typem.

Zdroje:

- Ďurovič, Ľ., Giger, M. 2020. Paradigmatika spisovné ruštiny. Hláskosloví a tvarosloví. Praha.

Děkuji za pozornost! 😊